

Karmen Brčić

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno: 25. 4. 1990.

ZAPOSLENOST, UVJETI RADA, POLOŽAJ NA POSLU I DOŠKOLOVANJE JUGOSLAVENSKIH RADNICA U SR NJEMAČKOJ

SAŽETAK

U ovom radu izneseni su rezultati istraživanja (anketiranja) jugoslavenskih migrantica u Zapadnom Berlinu. Osnovni cilj istraživanja bio je da se utvrdi današnja situacija i problemi žena migrantica.

Posebnu pažnju posvetili smo njihovu položaju na poslu i uvjetima rada u korelaciji sa stručnom spremom i mogućnosti usavršavanja i napredovanja, te smo ustanovili da bez obzira na relativno visok nivo edukacije (u odnosu prema ostalim migranticama) one rade poslove polukvalificiranih, nekvalificiranih i priučenih radnica, bez mogućnosti za usavršavanje, što je posljedica položaja ženske strane radne snage i sektora privrede u kojima se zapošljavaju.

Uvod

Suvremene ekonomske migracije specifične su po tome što sve više zahvaćaju žene radnice i utječu na promjene u obitelji.

Kad migrant seli iz jednoga sociokulturnog kruga u drugi, suočen je s nizom konfliktnih situacija koje ne proizlaze samo iz činjenice što on neke probleme donosi sa sobom, nego što se mijenja njegov pravni status u novoj sredini. Bez obzira na to gdje se žena migrantica zatekla, njezin je položaj teži u usporedbi s položajem muškarca migranta. To proizlazi dobrim dijelom i iz neravnopravnoga socioekonomskog položaja žene u društvu općenito. Tako je primjerice u kapitalističkom sistemu diskriminacija žene na području rada i zakonski sankcionirana, te je žena za isti rad plaćena i do 30 % manje od svoga muškog kolege. Žena migrantica kao pripadnica dviju ugroženih društvenih kategorija (kao stranac i kao žena), te u većini slučajeva kao nekvalificirana snaga nalazi se pri dnu društvene ljestvice u zemljama primitka. Problem žene to je veći što neposredno zadire u brak i obitelj, dakle u osnovne društvene postulate.

U početnoj fazi migracijskog procesa u 70 % slučajeva muškarac odlazi u inozemstvo, a žene ostaju kod kuće. Rezultati istraživanja pokazali su da je takva »bilokalna porodica« dosta stabilna. Poslije 1974. jača spajanje obitelji u inozemstvu, a iznenađuje podatak da nakon toga dolazi do češćih kriza u braku i obitelji. Te se pojave mogu objasniti napuštanjem tradicionalne patrijarhalne sredine u kojoj je žena bila u funkciji porodice, a dolaskom u inozemstvo, nestankom socijalne kontrole i pod utjecajem nove

sredine žena počinje preispitivati svoj odnos prema mužu i obitelji. Odlaskom u inozemstvo veliki se broj žena i ekonomski osamostaljuje, a sve zajedno djeluje da se žena u kratkom vremenu nađe u kompletno drukčijoj situaciji. Situacija žene koja se u inozemstvu ne zapošljava nešto je drukčija. Te žene uglavnom prihvaćaju tradicionalnu ulogu u obitelji. Zbog neznanja jezika ne komuniciraju s novom sredinom te postaju još ovisnije o mužu, pa čak i o maloljetnoj djeci koja su već svladala jezik zemlje domaćina.

Stručnjaci Instituta za istraživanje budućnosti (6) koji su ispitivali položaj jugoslavenske žene u Berlinu, upozorili su, uz ostalo, i na promjene koje nastaju u jugoslavenskoj migrantskoj obitelji pod utjecajem nove sredine, koje su posebno uočljive u zaposlene jugoslavenske žene porijeklom iz razvijenih regija. Njemački istraživači općenito ističu veću samostalnost jugoslavenske žene u usporedbi sa ženama drugih nacionalnosti koje žive u Berlinu. Zaposlena jugoslavenska žena koja je i majka, osobito ona koja dolazi iz razvijenih krajeva, najčešće brzo i bez većih zapreka prihvaća način života strane sredine, što se, kako je istraživanje pokazalo, osobito odražava i u relativno visokom stupnju korištenja ustanova za odgoj i brigu o djeci. Socijalizacija djece u tim ustanovama ima, što više, povratni utjecaj, koji se ogleda u preispitivanju i postepenom mijenjanju tradicionalnih predodžbi i stavova roditelja u pogledu odgoja svoje djece. Međutim, ženu koja potječe iz zaostalih sredina Jugoslavije karakterizira još uvijek, kako smatraju berlinski istraživači, velika opterećenost krutim patrijarhalnim odgojem i običajima tradicionalne sredine. U pravilu ta naša žena ima nižu školsku spremu nego njezina sunarodnjakinja iz razvijenih krajeva. Osim toga, ona je češće i nezaposlena, slabo ili nikako poznaje njemački jezik, pa su i to značajni razlozi njezine veće društvene izoliranosti i ovisnosti o mužu i djeci. Odatle rezultirajuća frustracija negativno djeluje na odgoj i odnose s djecom, a manifestira se ponajviše ili u otuđenosti djece od majke ili u pretjeranoj brizi majke za djecu, pa žena općenito pokazuje manju sklonost da djecu šalje u njemačke vrtiće i škole.

Stoga zapošljavanje ne znači samo ženinu materijalnu nezavisnost nego prvenstveno uključivanje, kroz privrednu djelatnost, u društvene tokove, odnose i interese, te oslobađanje ženinih kreativnih potencijala, dotad ograničenih na kućanstvo i obitelj ili eventualno još i na sferu najamnog rada (9).

Metoda istraživanja

U okviru projekta »Jugoslawische Frauen in Berlin-Wedding« provedenog u Zapadnom Berlinu, početkom 1987. napravljena je anketa metodom slučajnog uzorka, na temelju biranja svake 20. žene iz popisa u Vojnoj misiji u Berlinu. Ukupno je anketirano 155 žena jugoslavenskog porijekla. U anketiranju su sudjelovali socijalni radnici, nastavnici dopunske škole te drugi aktivisti. Anketa se sastojala od 78 pitanja (174 varijable), koja su obuhvaćala sva najvažnija pitanja ženina rada i života u inozemstvu, i koja su kompjuterski obrađena.

Rezultati istraživanja

U ovom radu analiziran je dio istraživanja o uvjetima rada, položaju na poslu, obrazovanju i stručnom usavršavanju jugoslavenskih migrantica, jer smatramo da su obrazovanje i rad jedan od najvažnijih faktora koji određuju položaj u društvu, odnos

pema društvu, stupanj integracije i kulturne adaptacije. Participacija u socijalnom, ekonomskom i kulturnom životu zemlje primitka ovisi, s jedne strane, o socijalnim i kulturnim karakteristikama migranata, a s druge strane, od mogućnosti, odnosno ograničenja koje im daje društvo strane zemlje.

Porijeklo ispitanica

Anketirane Jugoslavenke u Berlinu potječu iz Hrvatske (44 %), Bosne i Hercegovine (25,9 %), Srbije (10,2 %), Slovenije (8,4 %), Vojvodine (7,1 %), te u malom broju s Kosova (2 %), iz Crne Gore (1,2 %) i Makedonije (1,2 %). Samo je 29 % ispitanica porijeklom iz gradova, većina je sa sela 56,8 % i iz manjih mjesta.

Životna dob, način zapošljavanja i prethodna zaposlenost

Prilikom odlaska iz Jugoslavije gotovo polovini anketiranih migrantica bilo je manje od 20 godina (45,2 %), starih od 20 do 25 godina bilo je 47 (ili 31 %). Prosječna starost većine ispitanica u uzorku danas je između 30 i 40 godina (66,4 %), dok starijih od 45 godina ima svega 12,3 %. Takva dobna struktura specifična je za stranu populaciju (vidi tablicu 1). Analizirajući starost u tablici 1 potvrdilo se da je najveći broj žena mlada radna snaga, a takva je i naših ispitanica. Jugoslavenke u dobnoj skupini između 35 i 40 godina zastupljene su sa 21,4 %, a muškarci 16,1 %, dok je među strancima u Zapadnom Berlinu udio žena u toj dobnoj skupini 12 %, a muškaraca je najveći udio bio u dobnoj skupini između 25 do 30 godina i iznosio je 11,3 %. Uočljivo je da se mijenjaju odnosi u dobnoj i spolnoj strukturi: veći je udio naših žena u ukupnoj populaciji stranaca u Zapadnom Berlinu i iznosio je 13,3 %, a naših muškaraca bilo je 11,2 %. Dakle uočljiva je feminizacija i sve je više aktivnih žena u dobi između 30 i 40 godina. Naša populacija dakle stari i nešto je starija od ukupno strane populacije, ali još uvijek mlada od domaće populacije. Većina anketiranih žena prema tome nema uvjete za mirovinu i mora nastaviti rad u inozemstvu ili u Jugoslaviji, to više što je samo petina ispitanica (31 ili 20 %) prije dolaska u Njemačku bila zaposlena u Jugoslaviji. Na rad u Njemačku uglavnom su došle same (75 %), dok se preostali dio migrantica pridružio obitelji najčešće nakon odvojenosti do dvije godine. Posao su dobile preko Saveznog biroa za poslove zapošljavanja (43,2 %), direktnim zapošljavanjem bez posrednika (19,4 %), ili uz pomoć rođaka i prijatelja (14,2 %).

Školska sprema i položaj na poslu

Analizirajući školsku spremu anketiranih Jugoslavenki prilikom dolaska u Njemačku ustanovili smo da su na »startu« imale relativno visok nivo edukacije. Samo je 8 % bilo bez ikakvih škola, 28 % imalo je nepotpunu srednju školu a 7 % potpunu srednju školu. Bez obzira na njihovu stručnu spremu najviše ispitanica rade poslove nekvalificiranih radnica: 35,4 %, priučenih radnica ima 14,8 % i polukvalificiranih radnica 5,8 %. Mali je broj onih koje rade kao kvalificirane i visokokvalificirane radnice (vidi tablicu 2).

Položaj na poslu radnica podudara se s rezultatima drugih istraživanja prema kojima Jugoslavenke u Njemačkoj rade većinom nekvalificirane i priučene poslove (prema tom istraživanju /3/ samo 19,9 % radi kvalificirane poslove).

Tablica 1 – Stranci ukupno i Jugoslaveni posebno u Zapadnom Berlinu prema starosti i spolu 1987

Starost godina	Ukupno			Jugoslaveni		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
do 5	18.367	9.350	9.017	1.639	829	810
%	7,1	6,7	7,7	5,3	5,3	5,2
5-10	19.068	9.850	9.218	2.377	1.221	1.156
%	7,4	7,0	7,9	7,6	7,8	7,4
10-15	19.842	10.183	9.659	2.943	1.458	1.485
%	7,7	7,3	8,3	9,4	9,3	9,6
15-20	21.176	11.361	9.815	2.297	1.172	1.125
%	8,2	8,1	8,4	7,4	7,5	7,2
20-25	27.895	15.171	12.724	1.684	817	867
%	10,9	10,8	10,9	5,4	5,2	5,6
25-30	28.005	15.811	12.194	1.518	760	758
%	10,9	11,3	10,4	4,9	4,9	4,9
30-35	27.008	14.603	12.405	2.537	931	1.606
%	10,5	10,4	10,6	8,1	5,9	10,3
35-40	27.860	13.833	14.027	5.845	2.520	3.325
%	10,8	9,9	12,0	18,7	16,1	21,4
40-45	22.890	13.090	9.800	4.068	2.398	1.670
%	8,9	9,3	8,4	13,0	15,3	10,8
45-50	18.919	12.033	6.886	2.839	1.641	1.198
%	7,4	8,6	5,9	9,1	10,5	7,7
50-55	11.765	7.573	4.192	1.834	1.017	817
%	4,6	5,4	3,6	5,9	6,5	5,3
55-60	5.975	3.484	2.491	1.004	591	413
%	2,3	2,5	2,1	3,2	3,8	2,7
60-65	3.209	1.607	1.602	327	178	149
%	1,2	1,1	1,4	1,0	1,1	1,0
65 i više	4.967	2.195	2.772	281	126	155
%	1,9	1,6	2,4	0,9	0,8	1,0
Ukupno	256.946	140.144	116.802	31.193	15.659	15.534
%	100	100	100	100	100	100
U %	100	100	100	12,1	11,2	13,3

Izvor 9

Znatna je razlika u položaju na poslu jugoslavenskih migranata s obzirom na spol. Veliki je broj muškaraca migranata koji rade na kvalificiranim radnim mjestima (uključujući »majstore« i predradnike), dok je na radnim mjestima bez kvalifikacija zaposleno samo 17,8 %. Od istraživanih nacionalnosti (Turaka, Jugoslavena, Talijana, Grka, Španjolaca i Portugalaca) u Njemačkoj, Jugoslaveni imaju najveći broj kvalificiranih radnika 51,1 %. Uočljivo je da je položaj naših žena na poslu bitno drukčiji od položaja jugoslavenskih muškaraca. Uzrok tome možemo tražiti, s jedne strane, u nedostatku stručne osposobljenosti: samo je 3,2 % imalo stručnu spremu KV i VKV i samo je 20 % bilo prije migracija zaposleno. S druge strane, čak i da su žene došle s nekim radnim iskustvom, nisu se s tim radnim iskustvom podudarali sektori privrede u kojima se zapošljavaju. Najviše radnica zaposleno je u industriji (46,6 %), u upravi i zdravstvu (14,8 %), ugostiteljstvu (8,4 %), trgovini (3,9 %), zanatstvu (1,3 %) i ostalim djelatnostima (11,0), odnosno najviše ih je zaposleno u privatnim poduzećima (60,3 %) i državnim (33,3 %) a u onima sa preko tisuću radnika 42,9 % (N = 126).

Strukturu zaposlenosti stranaca i Jugoslavena prema sektorima rada u Zapadnom Berlinu vidimo u tablici 3, gdje je također uočljivo da većina Jugoslavena radi u industriji kao i u djelatnostima za koje je potrebna stručna osposobljenost, dok na poslovima za koje ne treba stručna osposobljenost vrlo je mali udio Jugoslavena: tako u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu radi svega 2,9 % Jugoslavena, dok udio Turaka u toj grani privrede iznosi 80 %.

Do razlika u položaju na poslu između Jugoslavena i Jugoslavenki u Njemačkoj dolazi, s jedne strane, zbog razlika u kvalifikaciji, a prema tome i u sektorima privrede u kojima se zapošljavaju, a s druge strane, u sve bržem i većem smanjenju muške radne snage u toj zemlji. Od 1974. do 1985. jugoslavenska se populacija u Njemačkoj smanjila za 16,3 %. To se smanjenje u prvom redu odnosi na redukciju radne snage. Pad ekonomske aktivnosti praćen je porastom broja žena i djece. Ukupnim smanjenjem broja Jugoslavena i porastom broja uzdržavanih osoba opada stopa njihove zaposlenosti.

Način zapošljavanja i uvjeti rada

Rezultati provedene ankete pokazali su da je 81 % anketiranih migrantica zaposleno, od njih je 62,6 % zaposleno stalno sa punim radnim vremenom, 14,8 % stalno sa skraćenim radnim vremenom, 71,6 % ima pismeni ugovor o radu.

Analiza otežanosti posla pokazuje upravo u grupi nefizioloških uvjeta na radu najviše otežavajućih faktora: četvrtina ispitanica (25,2 %) žale se na rad pod pritiskom visoke norme, 19,4 % na znatan fizički napor, 54,2 % radi normalno radno vrijeme, 14,8 % u smjenama, 3,2 % prekovremeno u smjenama i prekovremeno 5,8 %.

Od fizičkih uvjeta kao otežavajućih faktora najviše su se radnice žalile na buku (11,6 %), mehaničku opasnost (3,2 %) te vrućinu (6,5 %). Na kemijske faktore, u koje ubrajamo razne industrijske otrove i prljavštinu najviše su se žalile 12,9 % radnica. Teški i nezdravi uvjeti rada migrantica (4) dokumentirani su nekim raspravama o položaju žena migranata. Postavlja se pitanje zbog čega se te migrantkinje u toku svog dugogodišnjeg boravka u Njemačkoj nisu osposobile za bolja radna mjesta što bi im omogućilo socijalnu i radnu promociju.

Tablica 2 – Položaj na poslu i obrazovanje migrantica

Vrsta poslova	Obrazovanje											Ukupno %
	b.o.	bez škole	1-4	5-7	potp. osnov.	nepot. srednja	potp. srednja	KV	VKV	VŠS	VSS	
Bez odgovora	0	0	20,0	0	20,0	60,0	0	0	0	0	0	100
	0	0	4,3	0	4,5	7,0	0	0	0	0	0	3,2
NKV	1,8	16,4	18,1	16,4	21,8	9,1	5,5	0	1,8	0	9,1	100
	50,0	75,0	43,6	52,9	54,7	11,5	27,4	0	25,0	0	35,8	35,5
PKV	0	0	0	11,1	33,4	22,2	11,1	0	0	0	22,2	100
	0	0	0	5,9	13,6	4,7	9,0	0	0	0	14,3	5,8
Priučena	0	0	13,0	26,1	13,0	26,1	4,4	0	0	0	17,4	100
	0	0	13,0	35,3	13,6	14,0	9,0	0	0	0	28,6	14,8
KV	0	0	0	0	7,7	61,5	15,4	7,7	0	0	7,7	100
	0	0	0	0	4,5	18,6	18,3	100,0	0	0	7,1	8,4
VKV	14,3	0	0	0	0	14,3	0	0	14,3	42,8	14,3	100
	50,0	0	0	0	0	2,3	0	0	25,0	50,0	7,1	4,6
Predradnica	0	0	25,0	0	0	25,0	25,0	0	0	0	25,0	100
	0	0	4,3	0	0	2,3	9,0	0	0	0	7,1	2,6
Nešto drugo	0	33,4	33,3	0	0	33,3	0	0	0	0	0	100
	0	8,3	4,3	0	0	2,3	0	0	0	0	0	1,9
Nezaposlena	0	7,4	25,9	3,7	7,4	37,1	3,7	0	3,7	11,1	0	100
	0	16,7	30,5	5,9	9,1	23,3	9,0	0	25,0	50,0	0	17,4
%	1,3	7,7	14,8	10,9	14,2	27,7	7,3	0,6	2,6	3,9	9,0	155
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Tablica 3 – Ukupno zaposleni stranci, Turci i Jugoslaveni prema vrsti djelatnosti u Zapadnom Berlinu 1987

Vrsta djelatnosti	Ukupno zapos- leni stranci		Turci			Jugoslaveni		
	broj	%	broj	%	% u ukup.	broj	%	% u ukup.
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo	819	0,9	655	1,4	80,0	24	0,2	2,9
Energetika, rudarstvo	144	0,2	65	0,1	45,1	10	0,1	6,9
Industrija, zanatstvo	38.988	43,2	24.175	52,9	62,0	7.036	47,3	18,0
Građevinsko zanatstvo	7.365	8,2	3.640	10,0	49,4	2.250	15,1	30,5
Trgovina	5.587	6,2	2.255	4,9	40,4	791	5,3	14,2
Promet, komunikacije	2.217	2,5	956	2,1	43,1	228	1,5	10,3
Banke, osiguranje	414	0,4	113	0,2	27,3	51	0,3	12,3
Uslužne djelatnosti	25.095	27,8	10.390	22,7	41,4	3.918	26,3	15,6
Razne privatne organizacije	2.102	2,3	770	1,7	36,6	340	2,3	16,2
Upravni posl. socijalno osiguranje	7.584	8,4	2.710	5,9	35,7	235	1,6	3,1
Ukupno	90.315	100,0	45.729	100,0	50,6	14.883	100,0	16,5

Doškoloavanje

Rezultati ankete pokazuju da je relativno malo žena napredovalo u svom obrazovanju. U odnosu na vrijeme dolaska one danas imaju gotovo zanemarljivo poboljšanje. Postotak migrantkinja bez škole smanjio se od 9 % na 7,7 %, a onih s nepotpunom osnovnom školom od 32,2 % na 25,8 %. Postotak migrantkinja s potpunom srednjom školom povećao se od 3,2 % na 7,1 %, a KV i VKV od 2,6 % na 5,2 %. Relativno najviše napredovanje bilo je u višem i visokom obrazovanju od 1,2 % na 7,9 %. Pokazalo se da

su bile više zainteresirane i bolje su napredovale one radnice koje su već imale viši stupanj obrazovanja (npr. nedovršenu ili dovršenu srednju školu). U analizi mogućnosti usavršavanja pokazalo se da je 30,3 % migrantkinja sudjelovalo u nekom obliku usavršavanja, ali to su najčešće bili kratki tečajevi do jedne godine 23,4 % (N=64), prilagođeni samo osposobljavanju za određene poslove. Takvo doškolovanje organizirale su tvrtke, koje su ga i plaćale (28 %), dok su u 60 % slučajeva migrantkinje same plaćale svoje usavršavanje. U tome je bilo veoma malo udjela jugoslavenskih obrazovnih institucija – 8,5 % (N=47). Rezultati naše ankete u skladu su sa nalazima reprezentativnog istraživanja (Bundesministerium für Arbeit und Sozialordnung, 1985), prema kojemu su jugoslavenske radnice napredovale pretežno od nekvalificiranih (ungelernte) u priučene (angelerten Arbeiter) 38,4 %. Samo je 3,1 % nekvalificiranih i 4,1 % priučenih napredovalo u bolja zvanja. Zbog toga su, za razliku od jugoslavenskih muškaraca jugoslavenske žene danas najviše priučene (48,5 %) i nekvalificirane (31,6 %), dok ih među stručnim radnicima ima samo 19,9 %. Postavlja se pitanje je li tako malo napredovanje jugoslavenskih žena posljedica njihove vlastite nezainteresiranosti ili nezainteresiranosti njihovih poslodavaca. Naša je anketa pokazala da je 48,8 % radnica zainteresirano za napredovanje. Zanimalo nas je koliko je njihovo napredovanje u obrazovanju omogućilo i napredovanje na poslu. Prema rezultatima ankete 40 % zaposlenih smatra da može napredovati a 50 % da ne može (vidi tablicu 4).

Žene koje imaju niže položaje na poslu, nekvalificirane, polukvalificirane i priučene radnice imaju manje mogućnosti za napredovanje, nego one žene koje obavljaju poslove visoko kvalificiranih i kvalificiranih radnika, predradnika i činovnika, tj. one koje imaju viši stupanj obrazovanja.

Iako rade uglavnom nekvalificirane i priučene poslove, na kojima su teži uvjeti rada, većina je ocijenila svoj posao ipak dobrim, 64,8 % dok ga je veoma lošim ocijenilo svega 0,8 % žena. Više od trećine anketiranih žena, 37 % mijenjalo je tri puta i više od tri puta posao, a 20,4 % nije ga mijenjalo nikada. Trećina anketiranih žena radi u poduzećima u kojima su zaposleni većinom Nijemci, a druga trećina radi u tvrtkama u kojima rade podjednako i strani radnici i Nijemci. Samo 10 % radi u poduzećima gdje su zaposleni samo stranci. Smatraju da ih njemačka sredina dobro prihvaća – 88 %, osobito ako se ponašaju u skladu s normama njemačkog društva – 49,6 %, oko 5 % smatra da nisu prihvaćene, a 2 % da ih izbjegavaju. Ipak se relativno malo druže s Nijemcima: 13,5 %, oko 40 % druži se sa svima podjednako, a oko trećina njih ima prijatelje isključivo Jugoslavenke. Oko trećina anketiranih želi intenzivnije kontakte s Nijemcima. Većina ispitanica (64 %) nije donijela odluku o povratku u Jugoslaviju (14,2 % ne kani se vratiti): to je i razumljivo jer nije u pitanju samo posao u Njemačkoj ili u Jugoslaviji (zbog toga što još nemaju uvjeta za mirovinu), nego je pitanje ostanka ili povratka cijele obitelji.

Zaključak

Istraživanjem jugoslavenskih žena u Berlinu i analizom stupnja obrazovanja, položaja na poslu i mogućnostima stručnog usavršavanja u toku boravka u Njemačkoj ustanovili smo da ispitanice bez obzira na stupanj obrazovanja prilikom dolaska, rade na poslovima nekvalificiranih i priučenih radnica i da su imale malo mogućnosti za svoje stručno usavršavanje i napredovanje.

Tablica 4 – Položaj na poslu i napredovanje migrantica (u %)

Vrsta poslova	N a p r e d o v a n j e					Ukupno
	bez odgovora	mogu napredovati	ne mogu	ne zna	ne radi	
Bez odgovora	20,0	40,0	40,0	0	0	100
	10,0	4,0	3,2	0	0	3,2
NKV	3,6	25,5	60,0	7,3	3,6	100
	20,0	28,0	53,3	36,4	9,1	35,5
PKV	11,1	33,3	44,5	11,1	0	100
	10,0	6,0	6,5	9,1	0	5,8
Priučena	0	21,7	69,6	8,7	0	100
	0	10,0	25,8	18,2	0	14,8
KV	7,7	61,5	23,1	7,7	0	100
	10,0	16,0	4,8	9,1	0	8,4
VKV	14,3	71,4	14,3	0	0	100
	10,0	10,0	1,6	0	0	4,5
Predradnica	0	75,0	0	25,0	0	100
	0	6,0	0	9,1	0	2,6
Nešto drugo	0	33,3	33,3	33,4	0	100
	0	2,0	1,6	9,1	0	1,9
%	6,5	32,3	40,0	7,1	14,2	155
Ukupno	100	100	100	100	100	

Potvrdilo se da postoje razlike između muškaraca i žena u poslu što ga rade, položaju na poslu i mogućnostima za napredovanje, pa time dijelom nastaju i razlike u stupnju integracije. Žene ne samo da žive u radnom nego i u »kulturnom getu«. To utječe i na odnose u obitelji te smanjuje ulogu majke kao faktora socijalizacije druge generacije. One tako žive i rade nastojeći se »integrirati« u novu okolinu, ali i održavajući vezu sa svojom domovinom. U tom nastojanju da zadovolje radne i obiteljske obaveze, najmanje štete sebe i kroz njih se prelamaju svi problemi za rješavanje kojih nijedna od zemalja ne pruža mnogo pomoći.

Očekivanja da će radni migranti profitirati ne samo ekonomski nego da će, stječući moderno industrijsko iskustvo i kvalifikaciju, ostvariti i socijalnu promociju u zemljama imigracije i po povratku u domovinu, pokazala su se kao još jedan migracijski mit. Socijalna mobilnost stranih radnika na zapadnoevropskom tržištu rada, naime, za sve vrijeme trajanja migracija vrlo je mala. Prema njemačkim statistikama 44 % stranih radnika i 42 % stranih radnica napredovalo je u kvalifikacijskom statusu, no stvarno se radi o prijelazu iz nekvalificiranog radnog položaja na internu polukvalifikaciju nakon stanovite obuke u toku rada. Ove interne kvalifikacije nisu službeno priznate i ne vrijede prilikom prijelaza u druga poduzeća. Samo je 16 % stranaca i 9 % strankinja

stvarno napredovalo u viši status, i time ovi podaci njemačke statistike potvrđuju rezultate koje smo i mi dobili ovim istraživanjem. Kako primjećuje Casteles, Jugoslaveni u Njemačkoj ne pokazuju visoku stopu promocije i zbog toga što imaju relativno visoke startne proporcije kvalificiranih radnika (2). Ako se pođe od stupnja kvalificiranosti kojeg su imigranti stekli u zemlji porijekla, onda je po dolasku u zemlju primitka veliki dio naših imigranata doživio kvalifikacijsku degradaciju. Ne samo što su imigranti uvelike preuzeli stresno-intenzivne poslove nego je njihov neprestani priljev i međunarodne rezerve radne snage omogućio poslodavcima da zanemare »humanizaciju« radnih mjesta na kojima su migranti radili.

LITERATURA

1. Klinar, Peter. *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Obzorja, 1985, str. 341-352.
2. Mesić, Milan. »Evropska migracijska situacija i perspektiva«. *Migracijske teme*. Zagreb, IV/1988, br. 4, 371-393.
3. Mikacić, Vesna; Čičak, Ružica; Oliveira Roca, Maria. »Naše žene u migraciji«. *Žena*, Zagreb, 1981, br. 2, str. 67-72.
4. Mirdal, G.M. »Stress and Distress in Migration: Problems and Resources of Turkish Women in Denmark«. *International Migration Review*. 1984, 18, 984-1003.
5. Morokvašić, Mirjana. *Jugoslawische Frauen, die Emigration-und danach*. Frankfurt/M: Stromfeld, 1987, str. 251.
6. *Nationalitätenspezifische Integrationshemmnisse-Sozialisation und Integrationspotential griechischer jugoslawischer und türkischer Bevölkerungsgruppen*, Teil B- Jugoslawien. Berlin: Institut für Zukunftsforschung, 1979, str. 157-270.
7. Podgorelec, Sonja; Švob, Melita; Brčić, Karmen. »Zdravlje migrantica«. *Migracijske teme*. Zagreb, IV/1988, br. 3/4, str. 303-312.
8. »Povratak jugoslavenskih građana s privremenog rada u inostranstvu«. *Jugoslovenski pregled*, 30/1986, br. 11.
9. »Situation der Ausländischen Arbeitnehmer und ihre Familien-Angehörigen in der Bundesrepublik Deutschland-Repräsentativuntersuchung 85«. Forschungsbericht, Bonn: Der Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung, 1986.
10. Smilagić, Nijaz. »Socijalistička misao i emancipacija žene«. *Žena*. Zagreb, 1970, br. 2, str. 47-59.
11. Švob, Melita; Brčić, Karmen. »Što je pokazala anketa naših povratnica iz inozemstva«. *Zapošljavanje i udruženi rad*, Zagreb, X/1985, br. 3, str. 359-386.

EMPLOYMENT, WORKING CONDITIONS AND THE POSITION AT WORK OF MIGRANT WOMEN

SUMMARY

Although migration of women is part of the overall migration process, the position of women is essentially different from that of men. Their labour is differently evaluated, and they receive different possibilities for employment and advancement. Women migrants can find employment in given industrial sectors – they are concentrated in certain processing and service activities where, regardless of their qualifications, they carry on the tasks of unqualified and semiqualfified labour in difficult work conditions. They rarely receive an opportunity to obtain supplementary schooling or ad-

vancement. They constitute cheap and flexible labour, exposed to all the changes on the market. Restructuring and modernisation of the economy, as well as crises, effect them before they effect men. In general, during crisis foreigners are always the first hit and the first that are let off from work.